

Lovász Ádám:
Szintézisek vizsgálja
Czétány György *A transzcendentális probléma* című kötetéről¹

Aligha túlzás azt mondani, hogy a korai huszonegyedik században Magyarországon egy új, pluralista filozófiai iskola van kibontakozóban. Történeti előnye korszakunknak, hogy a filozófia eddigi vívmányaira enged egyfajta holisztikus rálátást az egyesek által „történelem utáninak” nevezett (poszt?)modern állapotunk. A globalizált filozófiatörténeti perspektíva paradox módon a jelen eredménye, ugyanannak a jelennek, amelynek a keretén belül az iskolák közötti viták – a nyitott, pluralista szellemiségű filozófiatörténeti komparativisztika szempontjából szerencsés módon – elhalványulni, kikopni látszanak. Mivel a filozófia relatív jelentősége a funkciók mentén széttagozódott modern társadalomban erősen visszaszorult, ez a negatív fejlemény mégis lehetővé teszi azoknak a síkvidékeknek a viszonylag veszélytelen feltérképezését, amelyek a filozófia „utáni” tájon hátramaradtak, az emberi történelem végidején.² Ritka kivételektől eltekintve a filozófia ma nem számít életveszélyes vállalkozásnak, valóságos tételt bíró, kockázatos tevékenységnek, érdemi áldozathozatalt igénylő hivatásnak. Jó esetben karrier, rosszabb esetben hobbi, legfeljebb hóbort, mindenesetre belehalni ma kevés eséllyel lehet. Még ha nincs is akkora tétje, mint a miénknél feltűzeltebb évszázadokban volt, annyi hasznunk mégis lehet a jelen állapotból, a filozófiai viták muzealizálódásából és archiválódásából, hogy exponenciálisan megnövekedett a bölcsességkeresésre való rálátásunk. Technológiai fejlettségünknek hála talán elérhető távolságba került a Maurice Merleau-Ponty által még lehetetlennek vélt „isteni nézőpont”. Ma már képesek vagyunk valamennyi eddigi filozófiai pozíció megfigyelésére és kategorizálására.

A filozófiai pluralizmus természetesen aligha rendelkezik isteni ambíciókkal, mégis az eddigi filozófiák összegzésében és a sokféle igazság érvényének a kimondásában, a perspektivikusság igenléséből kíván építeni egy holisztikus metafilozófiai rendszert. A pillanatnyi béke állapota (mely persze hosszútávon bizonyulhat vihar előtti csendnek) a legkiválóbb alkalmat nyújtja az összeg-

¹ Czétány György: *A transzcendentális probléma*. Budapest, L'Harmattan, 2019

² Ez utóbbi tézist fogalmazza meg a magyarországi pluralizmus egyik vezéregyénisége, Hévizi Ottó. Lásd: Hévizi Ottó: *A liget, a sétány, a csarnok és a kert*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Kalligram, 2019.

zés munkájának. Czétány György *A transzcendentális probléma* című kötete által a legmesszebbmenőkig kiaknázza a jelen nyújtotta rendkívüli lehetőséget. Ontológiai tárgyú kötetének nem célja egyetlen igazság kimutatása vagy egy, a mindenség valamennyi jelenségének helyt adó átfogó lételmélet kidolgozása. A pluralizmus szellemében a szerző a valóságot mint problémát kívánja bemutatni, az abszolutizálás elkerülése révén. (10) Czétány kiindulópontja szerint minden eddigi, a valóság természetével foglalkozó filozófiai rendszert egyoldalúság jellemzett. Vagyis minden létező ontológia végsősoron „transzcendentális illúziót” eredményezett. A transzcendentális illúzió akkor jön létre, amikor egy idea önmagáról azt állítja, hogy a valóság egészéről ad számot. (13) Rendkívül ambiciózus módon Czétány a globális filozófiatörténet áttekintésére vállalkozik, különös tekintettel a létező rendszerek egyoldalúságaira. Ennek során egy olyan analitikai eszköztárat mozgósít, amelyet már előző köteteiben valamint a disszertációjában kifejtett.³ Reflektált kritikai módszertannal van itt dolgunk, amely kantianus fogalmakkal dolgozva gyakorol „transzcendentális kritikát”. Ennek lényege a különböző ontológiákban rejlő egyoldalúságok kimutatása, valamint a valóság fogalom immanens használati módjainak a bírálataban áll.

De milyen kategóriákba sorolható az összes létező filozófiai ontológia? Czétány a metafizikai rendszerek három nagy típusát különbözteti meg: a diszjunktív, konjunktív és konnektív szintéziseket. Diszjunktív szintézisről mindazon metafizikák esetében beszélhetünk, amelyek a *különbség* bármilyen fogalmán alapulnak. A diszjunktív beállítottságú ontológiák az elválasztás elvéből csinálnak átfogó, minden létezőre érvényes kategóriát. (14) Ezzel szemben a konjunktív szintézis „minden létezőnek az önmagával azonos, önmagát tudó és önmagában bizonyos szubjektumra, az éne vonatkoztatása”. (264) Egyszóval, az ilyen rendszerekben az (ön)azonosság fogalmának a dominanciáját figyelhetjük meg. Könnyen tűnhet úgy, hogy a filozófiatörténetet elrendezhetjük a kétfajta szintézis dialektikája mentén.⁴ Ebből a szembesítésből származtak az olyan ellentétpárok, mint az idealizmus és a realizmus, vagy az idealizmus és a materializmus. Mint szerzőnk kiemeli, „az idealizmus és a realizmus szembeállítás maga is ideologikus”. (24) A pluralizmus hasznos, nemcsak módszertanilag, hanem normatív értelemben is: a filozófusnak segíthet az egyoldalúság lehetőség szerinti minimalizálásában. Elvégre a sokoldalúság, sőt, *mindenoldalúság* erkölcsi nor-

³ Czétány György: *A transzcendentális illúzió keletkezése és története*. Budapest, ELTE BTK Filozófiai Intézet – L'Harmattan – Magyar Filozófiai Társaság, 2015; Czétány György: *A nagy narratívák összecsapása*. Budapest, Eötvös Kiadó, 2019.

⁴ Erre vállalkozik a Czétány-féle diszjunktív és konjunktív szintézisekkel rokonértelmű „bárkafilozófia” és „cölöpfilozófia” fogalmainak a szembesítésével Müller Andor, aki szintén a pluralista iskola szellemében fejt ki metafizikai tipológiáját. Müller Andor: „A filozófia tipológiája és az érzelmeképződés filozófiája.” *Nagyerdei Almanach*. 2015, XII/3. 1–21.

mája vezérli a pluralistát. Létezik azonban egy harmadik szintézis is, nevezetesen a konnektív szintézis. Ahhoz, hogy a változást komolyan vehessük, az időnek pedig jelentőséget tulajdoníthassunk, valamilyen módon kapcsolódniuk kell egymáshoz a különböző létezőknek és eseményeknek. Konnektív szintézisként jellemezhetjük tehát a *kapcsolódás* princípiumát kitüntető filozófiákat. (15) Noha mindegyik típusú ontológiának megvannak a maga hegycsúcsai és hullámvölgyei, relatív népszerűségük folyamatosan ingadozik, mégis a filozófia mint egész történetét a három szintézis közötti konfliktus jellemezte. Mindhárom szintézis egyidejű, ebből kifolyólag pedig kénytelenek kisebb vagy nagyobb mértékben „osztzkodni” a valóságon. (18) A nehézséget az okozza, hogy a valóság egészes képe mindhárom szintézis együttes mozgósítását igényelné, márpedig erre – eddig legalábbis – a filozófia globális szinten képtelennek bizonyult. A „transzcendentális probléma” pontosan a következőképpen összegezhető: „a három szintézis összehangolása oly módon, hogy a valóság egyetlen abszolút szintézisévé álljon össze”. (19) Czétány azért tekinthető pluralista gondolkodónak, mert elutasítja az abszolútum bármilyen fennálló fogalmát – jöllehet fenntartja az abszolútum igényét virtualitásként, megvalósításra váró feladatként.⁵ Mint fogalmaz, a transzcendentális problémának „csak illuzorikus megoldása van”. (20) A totalizáló, kizárólagosságra irányuló nézetrendszerekkel szemben a valóság önmagában „plurikonzisztens”, vagyis eleve sokkal komplexebb, mint a róla alkotott valamennyi képlet. (19) Abban a formában, amiként Czétány alkalmazza, a transzcendentális kritika célja, túl a három szintézis harcának az eszmetörténeti jellegű feltérképezésén, a szintézisek valamennyi egyoldalú használatának a jelenben történő transzcendens bírálataiban összegezhető.

Recenzióinkban nem kívánjuk felülbírálni azokat az olvasatokat, amelyeket Czétány nyújt az általa kiválasztott filozófusokról. Némelyik fejezet informatívabbnak bizonyul, mint más fejezetek, olykor pedig bővebb figyelem is irányulhatott volna egy-egy szerzőre. Az első két fejezetben a diszjunktív szintézis két, legtisztábbnak ítélt példáját elemzi Czétány, nevezetesen Plótinosz és Leibniz kozmológiáit. Ezt követően Ísvarakrisna, Schopenhauer ontológiáit, valamint Fichte tudománytanát elemzi a szerző. Utóbbiakat a konjunktív szintézis transzcendens használati módjaiként jellemzi. Ezzel szemben Schelling rendszerét már az elválasztás és önmagára találás „abszolút szintézisének” ambíciója

⁵ Ebben hasonlít Czétány virtuális abszolútum-fogalma Samuel Alexander folyamatfilozófia Istén-képéhez: „az Istenség, mivel olyan minőség, amely még nem valósult meg, ám megvalósulóban van, jövőbeni még nincsen jelen”. Alexander, Samuel: *Space, Time, and Deity Vol I. The Gifford Lectures at Glasgow, 1916–1918*. London és New York: Palgrave Macmillan, 1966 [1920], 379. Alexander számára Isten még nem érkezett el, ám a világfolyamat beteljesülése által a jövőben elérkezhet, annak immanens beteljesüléseként. A teljes, konzisztens ontológiai világvázlatához mintha hasonló eszkatologikus reményt fűzne Czétány.

jellemzi. Filozófiájának rendkívüli változékonysága dacára, mivel az abszolútumot Schelling esetében is csupán „a szemléleten keresztül lehet megismerni”, mégiscsak a konjunktív szintézis transzcendens használatánál köt ki a német idealista gondolkodó is. (106) Az önazonosság csapdáját, az önreferencialitás elvének abszolutizálásának zsákutcáját, Schellinghez hasonlatosan, Hegel filozófiája sem képes elkerülni. A valóság multiplicitása Hegel számára mindössze kitérő, az abszolút szellem önmagára vonatkozását és önmagára záródását megelőző átmeneti állapot. Noha kibontakozása során az abszolút szellemnek szüksége van a külsődlegességre, instrumentumként használva fel a diszjunkciót, „az abszolút tudás” mégiscsak „az önmagát fogalomként megragadó szellem”, így Hegelnél is a konjunktív szintézis dominál. (154) Alfred North Whitehead jelenti Czétány számára az első instanciáját a három szintézis együttes használatának. Első látásra úgy tűnhet, mintha megtaláltuk volna az elixírt, hiszen pontosan a három szintézis harmonizálásaként összegezhető a transzcendentális probléma mibenléte. Czétány azonban, a whitehead-i folyamatfilozófia szétszalazásán keresztül, a következő következtetésre jut: „Whitehead filozófiája a szintézisek immanens használatának legkifinomultabb példája. Ugyanakkor mind Isten, mind a Világ szintézise potencialítások együttese, melyeket a szubjektum konjunktív szintézise aktualizál.” (174) A konjunkció elvének a kitüntetettsége tehát még Whiteheadnél is fennáll, akkor is ha egyébként a „konnektív szintézis” túlsúlya is jellemzi ezzel párhuzamosan.⁶ Lucretiusnál az atomi alakban fennálló szubsztanciák, valamint ütközéseik, interakcióik, nyújtják a valóság képletét. Hozzá képest Nágárdzsuna, Bergson és Spinoza azon gondolkodókként kerülnek jellemzésre, akik már kizárólag a konnektív szintézisre fektetik a hangsúlyt. Számukra a viszonyok tekinthetők egyedül valóságosnak, bármilyen egyéb létmód vagy szubsztancia nem létezik a kapcsolódásokon kívül. Ennek a nézetnek a legkitűnőbb összefoglalását Bergson nyújtja: „vegyük észre a változást, amilyen, természetes oszthatatlanságában: látjuk, hogy ő a dolgok szubsztanciája”.⁷ Merleau-Ponty és Deleuze első látásra a konnektív szintézis hagyományának a folytatóinak tűnhetnek, azonban Czétány szerint „az észlelés egy egyszerre konnektív és konjunktív szintézis”. (243) Vagyis az utóbbi két esetben, az észlelés fogalmának kozmikus mértékűvé való kitágítása által, a konnektivitás és a konjunkció kibékítése megy végbe. Merleau-Ponty

⁶ Ezalatt elsősorban a „nexus” fogalmának a nélkülözhetetlen szerepére gondol Czétány. Nem túlzás azt állítani, hogy a nexus szolgál Whitehead ontológiájának a „ragasztóanyagaként”. Ugyanez mondható el Merleau-Ponty és Deleuze esetében az „észlelésről”. A pánpszichista nézőpont kiváltképpen erősen mutatkozik meg abban az olvasatban, amelyet Czétány nyújt Deleuze kapcsán: „Minden (élő és élettelen) individuációs folyamat érzékelésként fogható fel, ahol is egy passzív szintézis bizonyos elemeket kiválaszt és önmagára vonatkoztat”. (257)

⁷ Bergson, Henri: „A változás észlelése”, in: Bergson, Henri: *A gondolkodás és a mozgó. Esszék és előadások*. ford. Dékány András. Budapest: L'Harmattan, 2012 [1911]., 106-129., 126.

és Deleuze vívmánya ebben rejlene, legalábbis azon filozófiatörténeti elbeszélés értelmében, amelyet olvasói számára kínál Czétány.

A tartalmi összefoglalást követően ezen a ponton módszertani kritikával élünk. A kötet kétségtelen érdemein túlmenően mégiscsak felvetődnek az olvasóban bizonyos kérdések, amelyekre a szerzőnk nem igazán ad kielégítő válaszokat. Nehéz nem észlelni egyfajta szubjektív értékítéletet abban, ahogyan szerzőnk a tárgyalni kívánt szerzőket kiválasztotta. Nem kapunk indoklást azt illetően, hogy egyes, nagyon is jelentős nevek, miért nem szerepelnek a kötetben. Szintén figyelemreméltó probléma, hogy a tárgyalt szerzők kész rendszerekként vannak tárgyalva. Ez például Deleuze esetében különösen problematikus, mivel Czétány az említett filozófust a *Különbség és ismétlés*, valamint *Az értelem logikája* című kötetei alapján tárgyalja, figyelmen kívül hagyva későbbi jelentős fordulatokat a deleuze-i életműben. (244)⁸ Olyan, mintha egyfajta átfogó metafizikai szintézis előkészülete lenne *A transzcendentális probléma*. Ez felvethetne aggályokat a módszertani tisztességet illetően, ugyanis szerzőnk sohasem jelzi számunkra a rendszeralkotási szándékot. Mégsem torkollik a kötet valamilyen autoriter álmegoldásba, hiszen a vizsály a domináns szintézis, a szintézisek szintézise. Mint a három szintézis viszonyát illetően fogalmaz Czétány, „alapvetően eltérő működésük okán konfliktusban állnak, viszont csak együtt adják a valóság elégséges transzcendentális feltételét”. (264) Mindegyik perspektívára szükség van, a valóság egésze pedig a vizsály képét adja. Noha szerzőnk itt nem fejt ki önálló ontológiát, egy héraikleitoszi diszkordiánus világlátásra vall a valóság konfliktusként való ábrázolása.

A pluralizmus célja nem az átfogó rendszerek kidolgozása, hanem a különbségekben – és a különbségek között – rejlő bőségforrásoknak a felfedezése. Nyugodtan hívhatjuk a pluralizmust egyfajta diszjunktív szintézisnek, viszont, szemben a különbség eddigi filozófiáival, irtózik az abszolutizálástól. Mindenkinek igaza van, az egyidejűség végtelenül nyitott. Azaz, minden perspektíva rendelkezik létjogosultsággal. A szempont: csoda, a létnek egy olyan vívmánya, mely megőrzésre és további osztódásra hivatott. Ezzel szemben a rendszeralkotást nehéz másként értelmezni, mint a különbség elvének a virtuális elárulását. Kontraproduktív lenne azokat a filozófusokat felsorolni, akik nem szerepelnek a kötetben (amiképpen egyetlen női gondolkodó sem kap helyet benne, ami meglepő, tekintve a női filozófia bámulatraméltó sokszínűségét). Világos számunkra, hogy Czétálynak nem célja a sokféleség tagadása. A konzisztencia számára utópia, sohasem volt csupán hiábavaló konstrukció, illúzió. Úgy tűnik, mintha

⁸ Deleuze kései korszakához sorolhatóak egyebek mellett a *Mozi*-kötetek, amelyek egészen eltérő időfelfogást képviselnek az életmű korábbi szakaszához képest, nem is beszélve a virtualitás fogalmának a háttérbe szorulásáról.

Czétányt motiválná egyfajta nosztalgia a német idealizmus ambiciózus világvázlatai kapcsán. Jelenleg egy hiány jellemzi a filozófiatörténetet, de virtuálisan mégiscsak jelen van mindhárom szintézis harmóniája. Ezt a benyomást ugyan árnyalja a konfliktusosság mint alapvető szintézisre való hivatkozás, de Czétány számára a sokféleség nem öncél. A transzcendentális kritika „a valóság problematikus ideájának konfliktusosságára és sokszínűségére is felhívja a figyelmet”. (265) A harmónia csak időleges és illuzórikus eredmény, ami valamely szintézis kiemelése által érhető el, de ettől még a valóság konfliktusos jellege változatlan marad. (285) A rendszeralkotás szenvedélyében, az abszolút tudás szomjának mélyén, mindig benne lakozik potenciálisan a hatalom akarása. És ezzel máris utaltunk a 19. század talán legfontosabb gondolkodójára, aki minden dezabszolutizáló filozófiai törekvés hátterében meghúzódik. Arra a kísértetre gondolunk, akit *Nietzschének* nevez a filozófiatörténet. A pluralizmus elvégre mi egyéb volna, mint egy nietzschei kúra, szauna, mely kigógyít bennünket világmegváltó lázalmainkból, kellemes hely, ahol a filozófia feloldódhat, élvezve saját töredezettségét? Egység helyett különbség, egyetemesség helyett sokféleség, szürkesség helyett szivárvány, a bölcsesség kizárólagos szeretete helyett a sokféleség pajzán élvezete, ez a huszonegyedik századi pluralizmus programja.

Irodalom

Alexander, Samuel: *Space, Time, and Deity Vol I. The Gifford Lectures at Glasgow, 1916-1918*. London és New York, Palgrave Macmillan, 1966 [1920].

Bergson, Henri: „A változás észlelése.” In: uő: *A gondolkodás és a mozgó*. Esszék és előadások. Ford. Dékány András. Budapest, L'Harmattan, 2012 [1911]. 106–129.

Czétány György: *A transzcendentális probléma*. Budapest, L'Harmattan, 2019.

Czétány György: *A nagy narratívák összecsapása*. Budapest, Eötvös Kiadó, 2019.

Czétány György: *A transzcendentális illúzió keletkezése és története*. Budapest, ELTE BTK Filozófiai Intézet – L'Harmattan – Magyar Filozófiai Társaság, 2015.

Hévizi Ottó: *A liget, a sétány, a csarnok és a kert*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Kalligram, 2019.

Müller Andor: „A filozófia tipológiája és az érzelmképződés filozófiája.” *Nagygyerdei Almanach*. 2015, XII/3, 1–21.